
Mojca Ravnik
Pravica prve noči v Istri

Uvod

Na izročilo o pravici prve noči sem prvič naletela l.1988 pri zbiranju gradiva o družini in sorodstvu v zaselku Reparac v Pregari v Slovenski Istri. Neki vaščan mi je pripovedoval, da so »markezi v Beterai« zahtevali, da so neveste iz okoliških vasi prvo noč po poroki prespale pri njih. S tem so prenehali šele potem, ko je neka nevesta udarila markeza s palico po glavi.

Bralcem, ki notranje Istre ne poznajo, naj pojasnim, da nas to izročilo vodi čez mejo na Hrvaško, v dolino rečice Bračane, ki je desni pritok reke Mirne. Nad vasjo Opatija na njenem desnem bregu stojijo mogočne razvaline gradu, med domačini in v literaturi znanega kot kaštel Pietra Pelosa. Njegova zgodovina, od začetkov v antiki, skozi obdobje oglejskih patriarhov, Benetk in Habsburške monarhije, je kar dobro znana in obdelana v literaturi.¹ V zvezi z izročilom na terenu pa naj tu predvsem povemo, da je bil ta fevd v beneškem obdobju v rokah družine Gravisi od prve polovice 15. stoletja, ko je beneški Svet deseterice za neko vojno zaslugo podelil grad in posest piransko-koprskemu plemiču Nicoli Gravisiju, vse do propada fevdalizma.² Med ljudmi se je o kaštelu Pietra Pelosa ohranilo zelo malo; kar vedo povedati, je često povzeto po kakem zgodovinskem članku, ki so ga sami prebrali ali o tem slišali pripovedovati. To ni nič čudnega, saj je v soseščini tako osupljivih razvalin preteklost gradu pogost predmet pogovorov. Mnogi domačini, ki jih zgodovina zanima, poznajo razprave v Buzetskem zborniku. Drugače pa je z dvorcem Buturai, katerega zaraščene razvaline so danes težko dostopne po komaj prehodnih poteh iz vasi Opatija, Jurati ali Trkusi. Zgodovinarji, vsaj kolikor mi je znano doslej, Buturai, palačo Gravisijev, samo ome-

1 Danilo Klen, *Iz prošlosti Kostela - Petre Pilose i njegovih sela*. Buzetski zbornik 2, 1977; Albert Pucer, *Viri za zgodovino fevda Pietrapelosa v rodbinskem fondu Gravisi v Pokrajinskem arhivu Koper*. Buzetski zbornik 13, 1989; Darko Darovec, *O preteklosti gradu, rodbine, komuna in posesti Pietrapelose*. Buzetski zbornik 13, 1989. V opombah k članku avtor navaja poglavitne pisane vire in literaturo.

2 Darko Darovec, navedeno delo, 92.

njajo.³ Terensko gradivo, ki je pritegnilo našo pozornost, pa pretežno govori prav o dvorcu Buturai in o markezih, ki so tu bivali.⁴

Odkar sem v Reparcu naletela na podatek o pravici prve noči, sem na terenu vedno spraševala o vsem, kar ljudje vedo o kaštelu Pietra Pelosa oziroma o dvorcu Buturai. Od leta 1988 do 1992 zbrano gradivo izvira iz vasi Abitanti, Reparac, Kluni, Topolovec, Dekani, Bonini, Šalež, Seljaci (Contadini), Banice, Jurati, Trkusi, Opatija, Hrib, Žonti (v Dekanih in Boninih sem bila pri priseljencih iz teh vasi) na slovenski in hrvaški strani državne meje. Ti kraji so bili pod avstroogrsko in italijansko oblastjo, v času prastaršev, starih staršev in staršev današnjih gospodarjev, od približno prve polovice prejšnjega stoletja do konca druge svetovne vojne gospodarsko, družbeno in kulturno tesno povezani; o tem priča tudi krajevna endogamija, ki jo lahko ugotovimo s preučevanjem preteklih sorodstvenih vezi med temi vasmi in zaselki.

Večinoma sem v teh krajih poslušala nejasne pripovedi in medle spomine na to, kaj so pripovedovali stari ljudje. V zaselkih, ki so v neposredni soseščini in pri vaščanih, katerih predniki so kupovali zemljo od markezo, potem ko so le-ti zapustili Buturai, pa sem naletela tudi na stvarnejše podatke. Neki domačin v vasi Trkusi hrani hišni arhiv z listinami od začetka prejšnjega stoletja, med katerimi je tudi spis iz l. 1813 izpod peresa notarja Giovannija Antonia di Gravis, nastal v njegovi študijski sobi v drugem nadstropju njegovega bivališča v dvorcu Buturai: »... da me Giovanni Antonio Gravis del fù Gravis pubblico notaio sottosegnato, nel solito mio studio situato nel secondo piano di mia abitazione in Buturai ...«⁵

Zbrano terensko gradivo sem predstavila 4. septembra 1992 na znanstvenem srečanju Buzetski dani 92, v Buzetu v referatu *Izročilo o dvorcu Buturai v okoliških zaselkih*. Za to priložnost je Naško Križnar iz Audiovizualnega laboratorija pri ZRC SAZU izdelal dokumentarni film iz gradiva, posnetega maja tega leta v Buturaju in okoliških zaselkih. V referatu sem navedla, kaj sem izvedela o videzu in starosti dvorca in o zdravilni vodi, o posestvu markezo, o odnosu med markezi in podložniki in o pravici prve noči.

V pričujočem prispevku želim predstaviti samo zadnji poglavji in s tem opozoriti na izročilo o trajanju fevdalnih odnosov v ne tako oddaljenem devetnajstem stoletju.

O odnosih med markezi in podložniki

Iz Klunov izvira tale pripoved: »Markezi so rekli kmetom, da jim dajo toliko zemlje na hribu, kot je v enem dnevu zorje par volov. Kmetje pa so vzeli šest parov, dva vola sta delala, štirje so jedli in počivali in ko sta bila dva utrujena, so vpregli dva spočita in tako naprej, da so dobili veliko več zemlje.«

3 Giovanni Vesnaver: *Stemmi e iscrizioni venete di Portole nell'Istria. Attie e memorie della Società istriana di archeologia e Storia Patria*, Vol. XI, Parenzo 1896; Darko Darovec, navedeno delo.

4 Domačini ga imenujejo Beteraj, Beteraj, Butoraj, Buturaj. Ta kraj je označen na starih istrskih zemljevidih, ki so objavljeni v knjigi Luciano Lago - Claudio Rossit, *Descriptio Histriae, Trieste 1981* in to vedno kot Buturai, od karte, ki jo je izdelal Giovanni Antonio Magini leta 1620 do karte Giovannija Battiste Homanna iz leta 1752. Pojasnilo za naziv sem iskala med domačini, vendar ga nisem našla, razen pri vaščanu iz Opatije, ki ga je poskusil razložiti z dejstvom, da je bil potok Buturai, preden so strugo na več mestih zaježili, strašen in je v času deževja grmel v dolino in rušil vse pred seboj. Vendar pa me je na srečanju Buzetski dani 92 Ivan Draščič iz Sv. Martina pri Buzetu, kjer tudi obstajata ledinski imeni Beteraj in Dolnji Beteraj (glej članek Ivan Draščič, *Toponimi sela Sv. Martina, Buzetski zbornik 10, 1986*) opozoril na razlago, ki jo dr. Ante Šonje daje za naziv Butoniga, italijansko Bottonega, južnega pritoka Mirne (glej članek Ante Šonje, *Toponomastički podaci sliva rijeke Mirne, Buzetski zbornik 3, 1978*) in ki po Kandlerju navaja, da je Butte keltsko pomenilo reka.

5 Lastnik listine je Mario Basaneže, Trkusi.

O odnosu med markezi in domačini govori tudi naslednja pripoved iz Žontov: V Buturairu je bila komanda. Gospodje so želeli pridobiti lep gozd, ki ga imenujemo Cerje, ki je bil last siromakov iz Juratov. Imeli so stražarje in tem so rekli, naj ubijejo neko beračico in jo prinesejo pred vrata lastnika tega gozda. Res so tako storili. Ko je oni revež zjutraj vstal in odprl vrata, je mrtva žena padla v hišo. To je bilo treba prijaviti gospodom, oni so imeli vse v rokah. Šel je in povedal, kaj se je zgodilo. Gospod je rekel: »Aha, ti si jo ubil.« »Nisem,« je rekel oni. Gospod je rekel: »Glavo za glavo.« Oni je molil in prosil. »Dobro,« je rekel gospod, »če mi daš tisti kos gozda, te bomo oprostili, če ne, glavo.« Tako so gospodje prišli do gozda. Ta pripoved tudi podpira mnenje nekega domačina iz Reparca, da je bilo v dvorcu Buturairu tudi sodišče.

O pravici prve noči

Kot sem že omenila, sem na prvo terensko poročilo o t.im. ius primae noctis v Buturairu naletela v Reparcu. Naj dodam, da sem podobno pripoved slišala že prej v vasi Abitanti, vendar ni šlo za Buturair, pač pa za grad v Račicah. Mojemu sogovorniku je o tem nekoč pripovedoval neki mož, star več kot osemdeset let. Njegov »biznono« (stari stari oče) se je poročil v Račicah in je menda podaril »duhovnikom« enega janca, da je lahko odpeljal ženo domov, sicer bi mu jo zadržali za teden dni. »Tak je bil zakon. Če je bila lepa, jo je imel gospod, če je bila grša, pa so jo dali hlapcem.«

V Reparcu mi je neka starejša vaščanka povedala več o tem. Ljudi je slišala praviti, da je bil v Buturairu markez, gospodar, ki si je vodil račune, kakor je hotel. Novice, ki se je poročila, se mož ni smel dotakniti pred njim. Vsako novico je imel, dokler se ni poročila naslednja. In vse otroke, ki so se mu rodili, je krstil na svoje ime, Markez, Markezič. Tako je šlo to naprej. Potem ni imel več toliko moči. Dogovorili so se, da mu bodo pripeljali eno oslco, »mušo«. Ko se je znočilo, je rekel stražarjem, naj pripeljejo novico in stražarji so jo šli iskat. Povezali so muhi noge in jo dali na posteljo. Markez jo je vprašal, kje ima »suknjo« (govoril je po italijansko) in se je dotaknil, muša pa je raztrgala vrv na nogah in ga brcnila pod posteljo. Potem ni več zahteval novic, ker je bila pravica močnejša.

Za to navado markezo sem slišala tudi v Juratih, v Seljaci (Contadinih), v Šaležu, v Hribu, v Dekanih.

Domačin iz vasi Trkusi je menil, da je to bilo pred več kot stopetdesetimi leti, a da tudi niti ni tako staro, saj je sam poznal nekoga, ki se je spomnil, da je morala žena prvo noč spati z gospodi v dvorcu Buturair. »To je prepovedala Marija Terezija, ampak tu se je obdržalo še naprej, saj takrat ni bilo telefona in je dolgo trajalo, da je ukaz z Dunaja dospel v Buturair.«

V Opatiji pa sem slišala, da je neka žena, Marija po imenu, ki je umrla leta 1929, kot deklica služila pri tej gospodi in je sama pripovedovala, da so morale neveste spati z gospodom.

S propadom fevdalizma so markezi zapustili ta kraj in odšli proč, na Koprščino. Menda sta dva domačina, ki sta se tudi preselila v Koper, nekoč kasneje v mestu srečala nekega moža in eden od njiju se je priklonil v pozdrav. Drugi ga je vprašal, zakaj tako pozdravlja, ta pa je rekel, da je bil mož, ki sta ga srečala, »luštrisiko«, gospod iz rodbine Gravisijev iz dvorca Buturair (Žonti).

Sklep

Morda bo nadaljnje terensko ali arhivsko raziskovanje našlo bolj oprijemljive podatke o palači Buturair in o tamkajšnjem bivanju Gravisijev in o njihovem odnosu z domačini. Zanimivo bi bilo kaj več izvedeti tudi o pravici prve noči; je bila to splošno razširjena pravica fevdalnih gospodov v Istri ali pa je šlo, kot ob primerih konkretnih izročil o njej v določenem kraju sklepa Sergij Vilfan, »za samovoljo kakega baročnega

fevdalnega gospoda, ki je izkoristil za svojo razvratnost neko prisiljeno in napačno pravniško razlago kakih drugih starih fevdalnih bremen?«⁶

Za podrobnejši vpogled je gradivo dostopno v dokumentaciji Inštituta za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU v Ljubljani.

Summary

The *Ius Primae Noctis* in Istria

The author researches family and kinship ties in Istria, presenting oral evidence about life in feudal times gathered in villages on the Pregar Plateau and in the vicinity of Buzet, i.e. on the Slovenian and Croatian side of the border. In feudal times these villages belonged to the feud of Pietro Peloso. Its center was in the castle whose mighty ruins have been preserved to the present day. Its history ranging from classical times through the era of the Aquileian patriarchs, Venice and the Habsburg monarchy is pretty well-known and researched. Under Venice, from the early fifties of the 15th century on, it was in the hands of the Gravisi family, whose last descendants left the area after the downfall of feudalism in the nineteenth century. The oral testimony is about the Buturai manor, which the »marchesi« Gravisi kept in a hidden small valley near the castle, about their estate and the relations between the feudal lords and their vassals. Of special interest are the testimony and recollections about the right of the first night. In many villages in this area people claim that on their wedding night (or during one or two weeks) brides had to sleep with the »marchesi« in Buturai, and that this practice was alive as late as in the nineteenth century. The paper brings attention to this matter which deserves further field and archive research.

6 Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana 1961, str.284.